

Kreutzwaldi elomaja – säändsit puumaio om Võro liinan tõisigi.

VÕRO LIIN

VÕRO JÄÄS PÕLVA JA RÕUGÕ KIHUNKUNDÕ PIIRI PÄÄLE. Taa liin om rohkõmb ku 200 aastak-ka tagasi tettükiq Võro maakunna pääliinas. Võro liin (*Werro*) om uma nime saanuq Võro mõisa perrä. Võro mõisa ummakõrda sai nime Võro uja perrä. Parhilla kutsutas tuud Korõli ujas.

Vinne keisrinna Katariina II and' Võro liinalõ vapi tarvitamisõ õigusõ. Vapi pääl om kuus kulladsõ põha pääl. Kuusõpuu võeti vapi pääle tuuperäst, et liina ümbre kasvi hulga korgit kuusi. Tuud vappi saat kaliaq ka liinavalitsusõ sildi päält!

Võrol eläs täämbädsel aol päält 15 000 inemise ja suurust om liinal päält 13 km².

KIVIAO ELOPAIGAQ TAMULA JA VAGULA VEEREN

KYGÕ VANÕMB VÕROMAALT LÖVVET ELOKOTUS oll' Tamula järve veeren Roosisaarõ pääl (6500-5000 iKr). Arvadaq, et kiviao inemiisile miildüq kallo täüs järveq – vanõmbaq elopaigaq tettigiq vii viirde. Kotusõ vannusõ saiq vanaao-uurjaq teedäq vällä kaibõ-tuq luiõ ja puutükke perrä. Vagula veerest Kivimadala päält om lövvet Kunda-aignõ luust västräots.

Aost, ku mõistõti savist anomit tetäq, om peri Roosisaarõ tõõnõ elokotus. Tuu paik om aoga kõrdapite läbi kaibõt. Eläjä- ja tsirguluuq näütäseq, midä söögis tar-

vitõdi. Luust noolõot-saq ja võrgonõglaq and-vaq teedäq, kuis süüki püvveti. Vällä om kai-bõt tulõkivve, naask-liid ja suuri ümārigu kujogaq anomit.

Havva-uurjaq om-maq löüdnüq päält paarikümne kiviao matmispaiga. Kuul-nuilõ oll' pantuq hauda üten kyiksugu asjo. Ar-vati, et noid lätt tööson elon näil kimmāhe vaia. Vagula järve veeren Roosisaarõn om katś

noorõmba kiviao elokotust (4150–3000 iKr). Viil 1972. aastagal lövveti Võrol Ko-reli uja veerest Karja uulidsa otsa mant muistidsõ ao naasõ pääluu. Tuu või ollaq 9000–7000 aastakka vana ja kygõ vanõmb terve Eesti pääle.

Muistinõ elo Roosisaarõl.

Luumehekene – kygõ vanõmb Eestist lövvet inemise kujo.

LUUMEHEKENE TAMULA VEEREST

KA KIVIAO INEMISEQ TAMULA VEEREN TAHTSÕQ HINNÄST KAU-NISTAQ. Alalõ hoiõtiq põdra ja mõtstsia hambaq ni tsirkõ luuq. Noidest oll hää kaalaehitit tetäq. Lõuna puult om tuud kõllatsit merevaigust ehtit. Nuuq ommaq ohkust luuplaadist väiku eläjä, tsirgu vai hussi muudu kujoq.

A Roosisaarõ päält om lövvet viis tuhat aastakka van-no luust mehekeisi. Muistidsõ ao kujotekij om jätnüq meile perändüses edimädseq Eestin lövvet inemise kujoq. Kujjõ pääst käü mulk läbi – noid kanti või-ollaq nõorigaq kaalan. Vašt mõtõldi, et kujokõnõ kaits umma kandjat kygõ kuřa iist.

Säantseq ommaq ka Volga jyy veerest peri vanaq miihi ja jumalidõ kujoq, odavarrõ otsa kaunistusõq.

«Luumehekene Tamula veerest om ütś nimeldäq maa rahva tunnismārgest,» usk Võromaa luulõtaja Kauksi Ülle. Taa kujo paistus täām-bädsel aol meile ku määnegiq muudsa kunsti asi.

KIRÄPÄÄ KU VYYRA VÕIMU KANTS

KU VÕRO LIINAST PÕLVA TIID VÄLLÄ SÕITAQ, paistusõq kurra kätt korgõmba kingo päält vana Kiräpää (Kirumpää) kandsi varõmõq. Olliq aoq, ku rahvas pelgämiseq Kiräpää müüre poolõ kai.

Kõvaq tapõlusõq Kiräpää all

Edimäne tiidmine Kiräpääst (*Kyrgenpae, Kyrrempe*) om peri 1322. aastagast. Tarto piiskoþ lask tetäq Pihkva piiri lähkühe katõ kõvva kantsi – Kiräpää ja Vahtõliina. Kiräpääll oll Tarto piiskoþkunna suurõmbit ja arvadaq, et ka vanõmbit lossõ. Kandsi taadõ Võhandu viirde jäiq maarahva elämiseq. Egä tapõlusõ aigo olliq nuuq edimäseq, miä maaha palotõdiq.

Tuul aol käveq Kiräpää all mitu kõrda kõvaq tapõlusõq. Ku vindläseq tulliq, saat ordu siiaq 400 miist vyyra väe vasta appi. Myni aastak ildamba tulliq ordu väeq Kiräpääle kokko, et esiq Vinnemaalõ minnäq. Ku Tarto piiskoþ ja ordu tüllü pööriq, sai Kiräpää jälkiq kõvva kannahaq. Päält tuud tetti syakäük Pihkvahe ja säält tulti ummakõrda kätte masma. Nii käve jo inne Liivi sõta tan kygõ tülü ja tapõlus.

Vana kandsi häõmise lugu

Vahtõliina piirikants sai 15. aastagasaal Kiräpääst tähtsambäs. Kiräpää jäi ordumiihile inne tapõlust kokko tulõmisõ kotussõs. Liivi sya aigo 1558. aastagal tõi ordu siia umaq meheq. A sis tuudi synna, et vindläseq ommaq Vahtõliina ärq võtnuq. Tuud kuuldnuq, panniq ordumeheq esiq Kiräpää palama ja pagõsiq Valga poolõ.

Liivi syan palodiq üte jao Kiräpää kandsist maaha Poola väeq. Ku Lõuna-Eesti Poola kätte läts, tetti umaette Kiräpää staarostkund. Ruutslaisi ja vindläisi tapõlusõq häõdiq taa kandsi periselt. A viil Põhasya aigo kogosiq päält tapõluisi hinnäst Kiräpääle kokko Roodsi väeq.

Parhillaq om kimmäst ja kuulsast Kiräpääst inne väiku müürükands perrä jäänüq. Tuu niguq küsüs: «Kohe ommaq kaonuq nuuq vyyraq syameheq?»

VAHTSÕ LIINA TEKKÜMINE

SUURÕ TARTO MAAKUNNA LÕUNAJAKKO tetti 1783. aastagal vahtõnõ maakund. Umaette maakunna ala võeti katõsa kihlkunda. A liina, kost tuud maakunda juhõma naadaq, viil es olõq.

Edimält peeti liina

Kiräpää kandsi ja Võro vaihõlt juussõ viil 1920. aastil läbi Võhandu jõgi.

jaos parras paigas Vana-Koiola mõisat Põlva kihlkunnan. Kindralkupõrniir George von Browne lask liina maaq Vana-Koiola mõisa välä pääl esikiq vällä myytaq. A veitü ao peräst lövveti vahtsõnõ kotus Tamula järve viirde. Võromõisa kehväq maaq järve ja Võro (Koreli) uja vaihõl ostõti liinalõ 57000 hõpõruubli iist.

Browne palvõkirä alostus.

Kupõrniir Browne

Myni syna viil kindralkupõrniir George von Browne (1698–1791) kotsilõ. Peri oll' tä vanast iiri aadlisuust ja usu poolõst katoliiklanõ. Ku joud' Vinnemaalõ, läts syaväkke ja tekk üten mitu syakäüki. Päält tuud panti tä korgõhe ammõtihe – timäst sai Liivimaa kindralkupõrniir.

George von Browne olnuq ausa meeleaq miis, kukkiq mynikõrd vähä päähäkääntäv. Kupõrniir pidi tähtsäs Balti kupõrmangõ tollipiire kaotamist, kaupu vaihtamist ja teie kõrda tegemist. Tä nõud' talomiihile kah kergendüisi.

Tuul mehel oll' väega kõva tervüs. Tä elli 94 aastakka vanas. Umma korgõt ammõtit pidi tä kuulmisõniq.

Kiä vahtsõ liina kodanigus saiq?

Võro liina sündümise aos peetäs 1784. aastaga põimukuu 21. päivä. Kupõrniir Browne and' sis teedäq, et liin ja maakund saavaq hindäle Võro nime.

Liin tetti peris tühä kotusõ pääle. Kiä kodanigus tahtsõ saiaq, toolõ anti kergehe maad. Jaeti q vällä krundi q ja mõõdõti mano mitu vakamaad põllu- ja hainamaad. Vahtsõq kodaniguq es piäq inne massõ masma, ku olliq elo sisse säädnuq. Kiä nakaš puumajja tegemä, es massaq kolm aastakka midägiq. A kivimaja tegijide käest es nõvvaq liin esikiq kuuš aastakka massu.

Võro liinan võidsõ ollaq 32 käsitüülist, kuuš kaupmiist, üts rohotegijä ja kõrdsimiis. 1785. aastagal elli siin 67 kodanikku: 47 šakslast, 19 vindlät ja esikiq üts ruutslanõ. Viil kuvvõ aastaga peräst sai liinakodanigus edimäne maarahva hulgast peri miis. Tuu nimi olnuq Jakob Peets.

VÕRO LIINA VANA SÜÄ

KU KAARDI PÄÄLT KAI AQ, OM VÕRO LIIN PERIS MALÕLAVVA KUJOGAQ. Edimädse liinaplaani päält om nätäq katš pikkä uulitsat. Vähämbäq uulidsaq pidiq noidõgaq kimmähe risti minemä. Hää, et uulidsaq tetti q kõrragaq küländ lajaq. Ku tuul aol sõidiq sääl ynnõ hobõsõq, sis parhillaq mahusõq ka massinaq ütstõõsõst müüdä.

Ku Võro liina naati tegemä, oll' siin ynnõ üts kivimaja – Võro mõisa härbän Turu uulitsan. Sääl om parhillaq Võro I põhikuul.

Kygõ edimäne oll' Katariina uulits. Liinasüäme ümbre tegüsiq täämbädseq Kreutzwaldi, Vabadusõ, Tarto ni Jüri uulits ja kerik üten turuplatsigaq. Miiq aolgi sõit Katariina kerikust müüdä egäüts, kiä Tarto tiid Võrolõ tulõ.

Ku keisrinna Katariina käest kerigu tegemises lupa pallõldi, and' tä alostusõs 28 000 hõpõruublit. 1793. aastagast peri lutõri kerik sai nime pühä Katariina perrä, a kimmähe tennäti nii ka keisrinnat. Viil 1806. aastagal tettü õigõusu kerikulõ panti tuusama nimi vinne muudu – Jekateriina kerik. Nii om Võrol katš üte nimega kerikut.

Edimädse liinaplaani pääl oll' puietii - tuu lätš järve viirde vällä. Viil 1838. aastagas tett liinapargin kasviq suurõmbalt jaolt kõoq. Šaksa noorõq meheq kitiq Võro liina kolmõ illo ja uhkust: Tamula järve, kõo-puietiit ja liinatohtri ilosiid tütrit (*Tamula See, Birken-allee ja Fräulein Bullee*).

Võro liina uulidsaq olliq kehväq. Vihmagaq lätšiq nuuq muadsõs ja kuivagaq aieq tolmu üles. Majaq olliq inämbüisi puust ja kivikatussõgaq. Liin kasvi küländ aigopite. Ku 1864. aastagal olliq huunõq 156 krundi pääl, sis 1900. aastagas oll' täüs ehitet 229 krunti.

1789. aastagal alost' tüüid Võro kygõ vanõmb tüüstüs – savikivve vabrik. Savikivve lätš kimmähe vaia vahtsidõ huunidõ tegemisel.

1820. aastagal sai Võro uma postijaama.

1864. aastagal oll' Võrol säitsme tüülisegaq nahavabrik, kolmõ tüülisegaq ollõvabrik ja lubjavabrik.

1872. aastagal saadõti Tartost Võrolõ edimäne telegramm.

1889. aastagal peeti edimäne telehvoni-kynõlus Tarto ja Võro vaihõl.

Ku 1889. aastagal tetti Pihkva-Riia raudtii, sai Võrost kah raudtiilin.

Võro Katariina kerigu man.

LAULUESÄ KREUTZWALD VÕRON

Kreutzwaldi majamuuseumi pernaase Aimi Hollo perrä

Rohkem kui sada viiskümmend aastat tagasi kõndis mööda Võru linna vesist tänavat - Vee tänavaks see nimetatud oligi, üks kõhnapoolne pikemat kasvu mees. Nii mõnigi

vastutulija teretas tohtrihärrat.

Mehe mõtted olid mujal. Otsekui raske kivi südamel oli «Kalevipoja» lugu. Et see Faehlmann, tubli arst, tark keeletundja ja ka sõpradest kõige lähedasem, nii noorelt surema pidi... «Kalevipoega» on rahvale rohkem vaja kui arstirohtu. Aega laule koguma minna pole. Tundub, et sünnikohas Virumaal teadis iga jutumes midagi Kalevipojast rääkida. Aga siin, Võrumaal, on teistmoodi laulud ja Kalevipojast pole keegi kuulnudki. Jah, kõige selle laulukorjamise ja rahvariiete üles joonistamisega on hiljaks jäänud, vähemalt viiskümmend aastat.

Meele teeb mõruks, et selle jaoks, mida ise kõige olulisemaks pead, aega nii vähe jääb. Hommikupoolikud kuluvad haiglas, siis kodused haiged linnast. Jälle ootab mõni maamees ukse taga ja sõit hobusega haige juurde Haanjasse või Kanepi kanti tuleb ette võtta. Nii tuleb kirjatööks tihti öögi appi võtta. Ja siis nad veel rääkivat linnas, et tohter Kreutzwald nõiub oma katusekambris. Tuli põleb seal hommikuni...

Kreutzwaldi sammas Lauluesä pargin.

Aga kas kedagi huvitab, et «Kalevipoja» käsikiri sai valmis juba 1853. aastal. Hea, et soomlased appi tulid ja Kuopio linnas sai 1862. aastal lõpuks ka trükitud rahvale mõeldud «Kalevipoeg». Üks ärksa vaimuga koolipreili küll kinnitas, et tuleb aeg, kui eepost loetakse kümnes keeles (nüüd on täielikult tõlgitud 12. keelde). Ega «Kalevipoeg» pole see ainus, lapsed ootavad muinasjutte («Eesti rahva ennemuistsed jutud»), kalendrile on vaja jutukesi kirjutada, arstialast nõu anda («Kodutohter»). Ehk on neidki, kes värssidest lugu peavad («Viru lauliku laulud»)?

44 aastat siin Võrus on kaasa toonud nii häid kui halbu päevi. Maetud sai ema ja tütreke. Tööd on tehtud lootuses, et järeltulijail, kes kord siin elavad, saab kergem olema. Ja võitlemiseta pole kuskil elu. Kes edasi tahab jõuda, peab võitlema...

MUUSÕUM KREUTZWALDI KODOMAJAN

FRIEDRICH REINHOLD KREUTZWALD (1803–1882) pidi Võrol 44 aastakka liinatohtri ammotit. Vaesõmb rahvas mäleht tedä viil kavva. Kiäkiq vana naanõ Vahtsõliinast om kynõlnuq: «Ma näi esiq Kreisvalti. Tä oll' väega sõbralik miiq rahva vasta. Oll' hüvä tohtri kah, rahvas pidi timäst luku.»

Kreutzwald esiq es mõistaq võro kiilt – tä oll' jo Virumaa miiś. A timä oll' edimäne, kiä Setomaal vanno lauluimmi leelotuisi tähele pand'. Tä oll' kõrragaq tuud miilt, et

seto lauluq ja jutuq piät inne kirjä saama, kui ilda om.

Lauluesä kodomaja om üts liina vanõmbit majjo – ehitet ütesä aastakka päält Võro liina tekkümist. Majan elliq pikkä aigo vyyraq peremeheq. Muusõum tekk Lau-luesä kodomajan ussõq valla viil 1941. aastagal. Liinaparki panti joq 1926. aastagal Kreutzwaldi pronksist kujo. Tuu tegijäs oll kuulsa kujoragoja Amandus Adamson.

VÕROMAA MUUSÕUM

KREUTZWALDI UULIDSA VIIRDE PARGI KÜLE ALA JÄÄS VÕROMAA MUUSÕUM. Siin tetäs muusõu-mitunnõ algkooli latsilõ. Ütenkuun peetäs vanno tähtpäivi, lauldas ja tulõtõdas miilde tuu päävä kombiid. Suurõmbit latsi 5.–12. klassist oodõtas aoluutunni. Sääln kynõl-das, määntseq ommaq olnuq vanaq huunõq, midä vanastõ süüdi, määntsit töid tetti ja ammõtiid opiti. Kiä kodoluutüüd tege, või kaiaq vanno paprit ja pilte.

Taa kodoluumuusõum tetti Võrolõ 1966. aastagal. Tuu paiga pääl oll varramba Krümmeri kuul – liina üts vanõmb ja ilosamb maja. Vahtsõn muusõumimajan om-maq umaq fondihoidlaq, näütüsesaäl ja raamadukogo. Muusõumi edimäne näütüs oll «Võromaa tööstus ja põllumajandus».

MÄÄNTSIT KIILI VÕRO POOLISEL PIDI MÕISTMA?

kirämehe Voldemar Raidaru perrä

Küländ rassõ oll Võro liinan poodisellis saiaq. Peremiis nõud kimmähe kolmõ paiga-päälidse keele mõistmist. Nuuq olli eesti, šaksa ja vinne kiil. Mynõq hambameheq naariq, et nääq pidäväq kolmõs paigapäälitses keeles hoobis võro, haani ja kasaritsa kiilt. A noidõ kiili mõistmisõst es avidaq, ku tahtsõt poodisellis saiaq. Kuvõrra sis tuud šaksa vai vinne kiilt üks mõistõti, a hädä peräst tull porssiq.

*Liinakõsõn kynõldi pe-
riselt nellä kiilt: šaks-
lasõq kynõliq šaksa
kiilt ja vindläseq vinne
kiilt, a mõlõmbaq kok-
ko mõistiq võro kiilt.
Võro keeli kynõl ka
muu rahvas, vällä arvat
vašt keriguopõtaja ja
koolioppajaq ni koh-
tumiiš. Ammõdipaprit
täüdeti kiräkeeli, a jutt
käve yks uman keelen.*

Egaq liinainemiseq

esiq saaq es arvogiq, et nääq uma keele poolõst hoobis rikkambaq olli. A tuu es sekäq sukugiq näide egäpääväst ello. Kiä pidi puuti, kiä tekk väikeisi tüüitsõ vai oll' áksu man tiinjäs. Myni pidi liina veeren tsika vai lehmä. Eleti, kuis oll' joudu ja päälenakkamist.

KU MEIL KANNELT EI OLÕSSIQ...

KU MEIL KANNELT EI OLÕSSIQ... KU TAMULA JÄRVE EI OLÕSSIQ – miä om Võro ilma järvel-däq? Vai Võro liin ilma Kandlõlda? Kummast võissiq miq valla üteldäq? Ei kum-mastkiq! Nii kirof Võro aoleht «*Elu*» vanal eestiaol.

Kandlõ seldsi edimäne kuunolõk peeti jo 1881. aastagal. Estonia Tallinan, Vane-muine Tarton, Endla Pärnun, Ilmarine Narvan ja Kannel Võrol ommaq Eesti kygõ vanõmbaq laulu- ja mänguseldsiq. Aogaq sai Kannel suurõ ja ilosa seldsimaja. Pia egä päivi käveq sääl näütemängu- ja lauluprooviq. Pidoq kulluq sakõstõ süüüniq vällä. Seldsi aian sai suvõl mitu kõrda nädälin muusikat kullõlda. Kannel om pikkä aigo olnuq seldsielo elämise ja rahvusliku poliitiga tegemise kotusõs.

Kandlõ vana maja 1920. aastil.

nikkonna teadusliku maailmavaate kujunemine ja kommunistliku ülesehitustöö pro-paganda.»

1920. aastaga põhikiri:
«Võru seltsil Kannel on
ülesandeks üleüldist ha-
ridust ja kunsti edenda-
da, rahva kehalise väl-
jaarendamise eest hoolt
kanda, seltskondlist
läbikäimist edendada
ja sündsat löbu paku-
da.»

1982. aastaga aruannõq:
«Poliitmassilises töös
kultuurimajas Kannel
on kesksel kohal ela-

1998. aastaga põhimäärüs: «Kultuurimaja Kannel eesmärgiks on rahvuskultuuri edendamine muusika, tantsukultuuri ja näitekunsti kaudu riiklikus vaimus.»

Võro liina muusigaelost

Kygõ edimäne om olnuq 1897. aastagal tett pillikuuř. Võro liina sepp Nikolai Sifting kutsõ rätsepäselli Osvald Sika hindä poolõ Jüri uulitsahe pillimängo opma. Sääl löüd tuu pille pruuřman katõsa miist. Veitü ao peräst mängeq pillimeheq mynõlõ sõbralõ sünnüpäävä hummogu herätüses. Käsitüüliisi seldsi õdagil tetti tandsumuusikat. Män-

giti Võro kerikun leerilatsi avvos ja talvõl värmilatõrnidõ all Tamula järve iä pääl.

Miiq aolgiq kääväq naisi ja miihi kooriq, segäkooriq ja pillikuuř kokko iks Kandle maia. Tähtsämbäq koorijuhiq läbi ao ommaq olnuq Aleksander Krull, Paul Elken, Heino Pehk, Ako Tamra, Helmut Kostabi. Viiemeistreq ja koorijuhiq Eduard Tamm ja Hendrik Juurikas es olõq seo kandi meheq, a Võromaa luudus ja rahvaviieq naksiq miildümä. E. Tamm kiroť «*Setu rapsoodia*» ja H. Juurika tett om lugu «*Legend Verijärvest*».

Kunsttandsu- ja rahvatandsupidoq

Kunsttandsu näüdäs Võro liinan 1930. aastil Magda Himma. Timä 40 tandsjal oll' edimädses etendüses 16 tandsunummõrd selges opit. Täämbädsel aol ommaq hääq mõttõq ja ilosaq kavaq tandsurühmäl Hebe.

EDIMÄST RAHVATANDSUJUHTI LINDA MALVISTET tiid vanõmb põlv – 1940.–1950. aastide rahvatandsjaq. Balletiringe ja rahvatandsu vidäjä Kai Leete pand' käümä tandsurahva pidotsõõriq Kubija pedäjide all. Timä luuduq ommaq Võromaa tandsuq «Võru valss», «Haani miiś» ja «Ku naanõ minno pahandas».

1995. aastagast pääle ommaq Võrol egä suvõ suurõq rahvakunstipidoq – Võro folkloorifestivaaliq. Viimäne kõrd oll' küläliisi 12 riigist! Tulli q nii lähkembäq naabriq Lätist, Soomõst ja Vinnemaalt ku kavvõlidsõq vyyraq Itaaliast, Prantsusmaalt ja esikiq Türgüst vai Ameerikast.

Rahvatiatri om kygõ tettü

Suurõ häämeeleaq om Kandle majan mängit näütemängõ - 1920. aastagil tetti esiki uma tiatri. Es mõtõlda q ynnõ kassa täütmise pääle. Näütemängõ abigaq taheti tiatrist arvo saajit päältkaejit pääle kasvataq.

Mängiti teedäq eesti näütemängõ niguq «*Libahunt*» vai «*Mikumärđi*». Viil tetti operette niguq «*Silva*» vai «*Havai lill*». A aoleht' «*Võru Teataja*» kiroť, et liina pääl kuulõť iks kaibamist, kuis Võrol om ikäv elo ja häid näütemängõ veidüq. Suurõmbaq leheq jälki kitiq, et Kannel lüü üle mitmõq Eesti liinatiatriq.

Tiidäq lavastajaq Kandlõ tiatri aost olli q Erich Bergmann-Pärgmäe, Ferdinand Pettai ja Elmar Lampson. Kuulsambaq näütemängo-tegijäq läbi ao ommaq Viktor Krull, Agate Hiielo, Tont Laretei, Rudolf Adelman, Aksel Asi, Ilmar Kudu ja Meinhard Uiga. Täämbädsel aol tege näütemängo Võro harrastustiatri – lava pääle om jõudnuq esiki mitu võrokeelist tükkü.

KOOLILIIN VÕRO

VAHTSÕNÕ LIIN PIDI KIMMÄHE KA UMA KOOLI SAAMA. Edimäne kuul' nakaś tüühü 1792. aastagal.

Kooliliina kuulsus küündü kavvõ

1830.–1860. aastagil teedäs Võrro Baltimaiõ pääl ja ligembäl Vinnemaal ku kuulsat kooliliina. Siin olli q umaq kroonukooliq niguq egä maakunna pääliinan. A pääle tuu

Krümmeri eräkuul 1920. aastil.

kodo võttaq, a tuul aol naati arvama, et koolin opp lats rohkõmb. Kavvõstkiq tuudi latsi Võrolõ kuuli. Väikun liinan oll' elo odavamb. Viil arvati, et nuur inemine ei lääq siin nii kergehe hukka.

Koolitüü käve tuud aigo inämbüisi šaksa keeli. Maarahva latsi proomiti kah vyyran keelen ja vyyra meele perrä kasvataq. Edimäne miiq rahva latsi algkuul tetti Võrolõ viil 1810. aastagal.

AOGAQ JÄI HÄID KUULÕ VEIDEMBÄS. Tuu and' liinaelon kõrragaq tundaq. Perreq lätsiq muialõ ja rahvast jäi vähämbäs. Massõ massõti veidemb ja liinakassa oll' kygõ tühi. Es saaq avitaq noidkiq kuulõ, kon oppus edesi käve.

Seo ilma aigu om Võrol neli gümnaasiummi - noist Kreutzwaldi kuul om Võromaa pääle kygõ suurõmb. Om viil katš põhikuuli: Võrosuu ja Võro I põhikuul. 2003. aastaga sügüse lats liinan edimäste klassi 193 väikut koolilast.

Võro Oppajide Seminär

Eesti ao tulõkigaq tetti latsilõ kohustusõs kuuš klassi. Klassõ tull' mano ja kuulmeistriide arv nakaš kipõstõ kasuma. Võro Oppajide Seminär tettigiq kuulmeistriide oppamisõs. Siin opati nuuri Võro, Valga ja vahtsõ maakunna Petseri kuulõ jaos.

Vanane seminärihuunõn om Võro I Põhikuul.

sai oppiq viil eräkoolõn. Võrolõ tull' Šaksamaalt peri koolimiis Heinrich Krümmer. Krümmeri eräkoolin (1832–1866) anti kõrralikku oppust. Keelist opati kreeka, ladina, prantsusõ, vinne, šaksa ja inglüse kiilt. Tütärlatsi võeti Genge eräkuuli (1839–1874).

Kooliq kasviq suurõmbas. Rikkaq joudsõq kuulmeistre ka

Kuuli tahtjit oll' kolmneli kõrda rohkõmb, ku vasta võeti.

Võro seminärist sai 1921.–1930. aastagil koolijuhi Johannes Käisi (1885–1950) nõvvo perrä lühkü aogaq Eesti kuuli vahtsõ mõttõ tuuja. Vahtsõ kooli mõtõq oll', et lats ei piäq inne valmis tarkuisi päähå ajama. Tä piät mõistma

esiq perrä märkiq ja opma mitte ynnõ kooliraamatist, a kygõst hindä ümbre. Kuul-meistre avitaguq egäl latsõl üles löüdäq tuu, mink pääle täl om andi. Võro seminäri vaim oll nõudlik, a lämmä süamegaq.

PILDIKEISI SEMINÄRI KOOLIELOST

Julius Ungru perrä

Joonistusoppaja Jaan Vahtra

Joonistusoppaja Jaan Vahtra meelest olliq miiq klassin ynnõ väikuq Raffaeliq. Tä uskõ, et timä saa meist kyigist suurõq kunstniguq tetäq. Ku Vahtra kai kehväkese opilasõ tüüd, sis tekä tä ynnõ paar-kolm juunt mano. Nõst paprõlehe korgõhe üles ja üteli: «Kaegõq, joonistas ku peris kunstnik!» Üttegiq halva tüüd Vahtra meelest terve klassi pääle es olõkiq.

Alfredi prilliq

Klassiveli Alfred kand' egä päivi prille. Alfred kitt ka häämeelegaq tõisilõ perrä. Es olõq täl kunagiq tuud päälenakkamist vasta ajjaq.

Tiidsemiq, et Alfredi prilliq tegeväq väikuq asaq suurõmbas. Ku näütsi Alfredile sõrmõ ja küsse: «Kas sõrmõ om niguq palgi ots?», kitt tä kah perrä: «Om.» Ku näütsi sõrmõküüst ja küsse: «Kas küüds om suur niguq lapjo?», oll jälkiq vastus valmis: «Om külq.» Sis näütsimiq Alfredile kinkagiq nohost nynna ja küssemiq: «Kas nohopisiläisi näet?» Tä kitt vasta: «No mille ei näeq. Ruumasõq nyna pääl niguq kusikuklasõq.» Nohonyna kipit tõtõstõ nii, niguq olõssiq tä kusikuklaisi pesän.

LIIN OM MITMÕ VÕRRA SUURÕMBAS KASUNUQ

KUVÕRRA VÕRO LIIN VIIMÄDSE 100 AASTAGAGA OM KASUNUQ?

Tüüstüs lätt käümä

Vahtsõq ettevõttõq niguq värmi- ja parkmisõ tüükuaq, seebivabrik, Judeiniki lav-valõikus ja tärklysevabrik tetti liina 1890. aastagil. Hummogu hõigaš Teikini auruvile uma tüülidseq tüühü ja lask nuuq õdagu jälkiq kodo. Liinarahvas pand' kelläkiq vile perrä käümä. Tärklysevabrikut kutš rahvas ka klõmbivabrikus.

1897. aastagal teiq seo kandi mõisaherräq Liivimaa piiretüse puhastamisõ seldsi ja tüüle nakaš piiretüse puhastusõ vabrik. A edimädse ilmasõa peräst jäi suurõmb tüüstüs saisma.

Eesti Vabariigi aigo 1926. aastagal oll Võrol 79 väikut tüükota. Tüüd sai ni lukkse-päq, tiisläriq, kängsepäq ku rätsepäq. Rikkas es saaq, a uma perre üllen pidämises avit.

Võro linatüüstüse ütisüs pand' tüühü vahtsõ piiretüse puhastusõ vabrigu, jahuveski ja tuurlina vabrigu. Nimmadaq võissiq viil Kuusõ savikivve vabrikut. Häid vorstõ

Vahtsõnõ pangamaja 1939. aastagal.

tekk Tuhki vorstitüüs-
tüs. Teedäq oll' Goldber-
gi nahatüüstüs ja Tib-
bingu kulla- ni kellääri.
Väikeisi puutõ tekkü
liina pääle hulga. Tuul
aol tetti Võrolõ mitu
uhkõt kivimajja niguq
maavalitsusõ hoonõq ja
pangamaja.

EGÄ KANT OM ESIQ NÄKKO

LIINA VANA JAGO OM TETT KORGÕMBA KOTUSÕ PÄÄLE. Tuu ala q jääs kygõ suurõmb jär v – Tamula. Tamulast juusk vällä Võhandu jõgi. Eesti Vabariigi alustusõn kaivõti Liitvalõ kanal ja lasti jõgi juuskma peris Vagola järvest. Liinasüäme ümbre ommaq inämbüi- si suumaaq. Minevä aastagasaa alustusõn naati ehitämä liina piirist vällä Suukõrdsi kanti. Aogaq tegüsiq vahtsõq liinajaoq niguq Võrosuu, Nöörimaa, Liitva ja Võromõisa.

Et Võrosuu liinajaon (Suu pääl) om maa madalamb, jäi sää l vanast suurõvii aigo tii, midä pite raudtiijaama sai, peris vii ala q. Mynõ l puul ollõ v vesi esikiq tarrõ sisse murdnuq.

Liina vana jao ja Nöörimaa vaihõ l juusk Korõli uja. Nöörimaa om kah vähä kor- gõmb kant - umal aol ol liq sää l pindre- ja aiamaaq. Nöörimaa ja Võromõisa vaihõ l oron juusk Poti uja vai Veskiuja. Sää l om viil väiku Mustjärv.

Tõõsõlõ poolõ raudtiid liina viirde jääseq Kubija ja Kosõ. Väikuq järveq ja illos pedäjämõts – siiäq ommaq parra paiga löüdnüq liinarahva suvõmajaq.

Suurvesi Võrosuu pääl.

LIINA PIIRIQ

LÄÄVÄQ LAEMBAS

TÕÕSÕN ILMASYAN sai kygõ rohkõmb kan- nahtaq Võro liina süä. Maaha palli suurõmb jago maio. A päält sõta naka s liin kipõstõ ka- suma. Kygõst 15 aas- tagagaq nõssi rahvaarv

poolõ suurõmbas: 5000 päält esikiq 10 700-niq. Vahtsõq korgõq liina-majaq, kon tuu rahvas nakaš elämä, võtiq hindä ala hulga tühjä maad.

Kuvõrra Võro päält viimäst sõta muutu?

Suurõmb ehitämine nakaš liinan 1960. aastagil, ku tetti gaasitehas ja piimäkombinaat, Nöörimaa söögimaja, kino Noorus ja vahtsõnõ kultuurimaja. Ildamba ommaq ehitet Vanalinna puut, Rannatare ja polikliinik. Viil 1980. aastagil sai valmis Kubija haigõmaja – üts suurõmbit Lõuna-Eesti pääle.

Ku Võro nõvvoko-go-aigsõst tüüstüest viil kynõldaq, sis võissiq nimmadaq leeväkombinaati, mõtsakombinaati ja müüblivabrikut, saapavabrikut ja savikivve tüüstüest «Võrukivi». Tuu ao latsil sai hää miil, ku imä leeväkombinaadist lämmin leibä tõi. Võro uman vabrikun tett botasõq olliq kah hinnan.

Väiku puumaio täüs liinakõnõ läts lühkü aogaq tüüstüest- ja kiviliina näkko. Võro kasvi pia neli kõrda suurõmbas. Maarahvast tull hulga liina elämä. Esiki vyyra keele ja meelegaq inemiseq lövviq hindäle tüükotusõ ja saiq vahtsõ kortina. Viimädse aogaq om mynigiq Võro vana maja ilosas tett ja kõrran pääuulidsa viirde jääs hulga väikeisi söögikotussit ja puutõ.

Kalamihi paadiq Tamula veeren 1969. aastaga põimukuun.

Vahtsõnõ haigõmaja Kubijal.

VÕRO KU VÕRKPALLILIIN

VÕROL PEETÄS nuuri maadlusõvõistlust Loosilt peri Pariisi olümpiavõitja Eduard Pütsepä (1898–1920) mälestües, joostas ümbre Tamula järve, peetäs võrkpalli- ja korvpallivõistlusi. Kavva om oodõt vahtsõ spordihuunõ ehitüst.

Laembalt tundas Võro ku võrkpalliliina. Võrkpalli mängvāq mynõn perren hää meelegaq ni vanaesä, esä ku pujaq. Võro võrkpalliturniiri ku ütte Eesti spordielo vanõmbat võistlust peetäs egäl suvõl 1959. aastagast pääle. Taad võistlust kõrraldka-

Võrkpallivõistlus Võro spordikooli saalin.

suusatriinfi Mati Alaver. Üle ilma kuulsa kümnevõistlõja ja olümpiavõitja Erki Nool alosť kah umma sportlasõtiid siist samast Võrolt.

vva Jaan Gutmann, kiä opasť võrkpalli mängmä mitu põlvõ. Timä ja Aksel Saali opilasõq ol- liq väega hääq mängjäq – näütüses Jaanus Lille- puu Nõvvokogo Liidu miihi võistkunnast sai Euruupa võrkpalli- meistres.

VÕROLT OM PERI TÕISIGIQ KÕVVO SPORTLAISI. Laem- balt ommaq teedäq Võ- rolt peri suusa-tajaq ja

KUIS VAHTSÕT MUUDU MUUSIKAT TETÄQ?

VÕRO MUUSIGAKOOLIN peetäs aastit akordionimuusiga päivi ja Kandlõ majan tetäs nuu- ri lauluvõistlust Võruvisioon.

Võro rokipunt Hetero arvati 1980. aastil Eesti muusigaelo *hardrocki* lipulaivas. Hetero poissõ mäng oll' ausa ja loomulik. Näide lugusiid es mängitäq raadion ja es näüdatäq näid televisioonin. A Heterot kullõma tull' kokko yks mitu tuhat nuurt. He- tero kotsilõ kiroť «Õhtuleht»: «*Hetero on eesti roki ajaloos ainus maagilise mõjuga nähtus. Ta lummas noori, kusjuures kõige huvitavam oli see, et ansamblis ei mängi- nud tippmuusikud.*»

Vašť ni kümme aastakka päält Heterot naksiq neli koolipoissi folkbändi tegemä. Lauljaq poisiq võtiq pilliq, midä kergemb oll' kätte saiaq – kontrabassi, viioli, kitar-

Hetero poisiq 1983. aastagal.

ri ja mandoliini. 1989. aastagal luudu Umma- muudu muusiga oll'giq ummamuudu. Ja and' kimmähe märko, kost poisiq peri ommaq. Eesti muusiga edetabe- lihe jouti Jan Rahmani võrokeelidse laulugaq «Kynõtraat».

Jan Rahman

*Välän külmetäs ja taivast satas lummõ
Ütle mullõ uma telehvooni nummõr*

*Hamõq ohukõ su sälän prunts om tummõ
Ütle mullõ uma telehvooni nummõr*

*Hammõst läbi paistus rynnakõnõ kummõr
Ütle mullõ uma telehvooni nummõr*

*Sis meil tulõva fiestaq ja rokksummõr
Ütle mullõ uma telehvooni nummõr*

*Sis ku külmetäs ja välän satas lummõ
Ütle mullõ uma telehvooni nummõr*